

Hatos Pál

RAVASZ LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

Emlékezés Ravasz László születésének 125. évfordulóján. 2007. szeptember 29. Szerkesztette Kósa László, kiadja a Dunamelléki Református Egyházkerület, Budapest, 2008.

Szokás ma az emlékezet és történelem szembenállásáról beszélni. Az emlékezet üzenetet hordoz, a múlt felhasználásra törekszik, sőt sokszor politikai kiaknázására, vele szemben a történelem módszeres kritikája a hamis tudás leleplezésére, a történeti elbeszélések narratívájába rejtett szándékok feltárására érez elhivatottságot.

A hagyomány letéteményesei viszont a kritika mindent felemésztő viszonylagosságára, a relativizmus nyomán a bűnöst és áldozatot egyképp és visszavonhatatlanul az elmúlt idő sírboltjába záró felejtés veszélyes gyakorlatára, az áldozatok előtti végtisztesség elsikkasztására, a bűnök elmosására mutatnak rá. De úgy tűnik, egyik sem lehet meg a másik nélkül, az emlékezet prófétái először az ellenfél bálványait ledöntve jelölik ki a saját hagyomány érvényesülésének útját; amiként tudva vagy tudatlan a kritikai filológiát sem szofisták független, ám terméketlen közömbössége hajtja, maga is csak úgy szolgálóéánya nagyobb uraknak és megvalósulásra törő szándékoknak, hatalmi vágyaknak, mint minden múzsai tudomány. A történelem kritikai mezében tehát végeredményben emlékezet csatázik emlékezettel, annak eldöntésére, hogy ki verhet hidat a múlt szakadéka és a sajátjának elképzelt jövő közé.

Ravasz László (1882–1975) szellemi öröksége – ahogy Kósa László joggal mutat rá a kötet legfontosabb tanulmányában – az elmúlt húsz év erőfeszítései, tanúságai nyomán kilépett a rákényszerített hallgatás és feledés sorvasztó kényszeréből, s része lett a „láthatatlan református panteonnak”. A református püspök, lelkiségi író, szónok, tudós születésének százhuszonötödik évfordulóján tartott konferencia anyagát tartalmazó kötet tanulmányai – a műfaj jellegéből adódóan is – hangsúlyosan keresik az ösztönző, iránymutató tanulságokat. S az életmű valóban gazdag tárháza, a ránk maradt és jórészt feldolgozatlan kéziratok forrásai és kiadott munkák hagyatéka a református örökség és a magyar sorskérdések aktualizálásához, illetve e kettő összekapcsolásához számos módon kötődhet. Bár a magyar identitáskonstrukciókhoz ma valószínűleg jóval kevésbé tartozik hozzá a református vonatkozás, mint a Ravaszt felnevelő 19. század utóján, vagy akár a pályája zenitjén, a ’20–30-as években, az kétségtelen, hogy ma is a „reformátusként vagyok magyar” vagy „magyarként református” Kozma Zsolt tanulmányában exponált dilemmája a református-protestáns öneszmélődés gyakran megfogalmazott alternatívája.* Kozma

* A kötet hasznát növeli a Kozma Zsolt tanulmányának függelékeként összeállított bibliográfia Ravasz László erdélyi református folyóiratokban, illetve a Protestáns Szemlében 1914–1919 közötti időszakban megjelent közleményeiből, sajnos azonban ebből hiányzik az írói álnevek alatt megjelentett számos apróbb, de fontos írás, szerkesztői állásfoglalás.

írásához hasonlóan Dienes Dénes Ravasz László 1929-es amerikai körútjáról szóló érdekes előadása is arra a kérdésre fut ki: vajon az amerikai elmúló magyarság nem előképe-e a kárpát-medencei elvesző magyarságnak? Mégis a magyarság és reformátusság egymást feltételező diskurzusa egy mindinkább kisebbségbe szoruló közösségi hagyományozódás keretében termelődik újra. Így talán az sem véletlen, hogy a kötet többi tanulmánya elsősorban nem a magyar sorskérdések felől értelmezi az életmű sokszínű, sokágú valóságát. Kiss Réka, aki több tanulmányban vizsgálta már Ravasz Lászlót, a püspököt, most vezetői, egyházkormányzói tevékenységének egy további fontos aspektusát, munkatársainak kiválasztását, a velük kialakított viszonyt vette vizsgálat alá. Ravasz tudatosan és legtöbbször szerencsésen stratégiai tervezéssel épített, s integratív irányítása alatt *irányító* személyiségek fejlődtek ki, akik saját jogon is alkotó részeseivé váltak a két világháború közötti vallásos reneszánsznak s a „református ébredés” 1945 után is sokáig ható hullámokat vető mozgalmainak. Más kérdés, hogy Ravasz kényszerű lemondása 1948-ban kivétel nélkül az ő életpályájukon is törés vagy fordulópont: Bereczky Albert negatív megítélése ma általános az egyháztörténeti irodalomban, a budapesti esperes, Szabó Imre belehalt a mellőzöttségbe, az új rendszerhez alkalmazkodni próbáló volt erdélyi püspök és író, Makkai Sándor és a tudós Victor János is idő előtt távozott; a Kálvin téri gyülekezet lelkesének, Muraközy Gyulának állambiztonsági beszervezését pedig Kiss Réka egy másik, korábbi tanulmányában tette közzé. Szatmári Judit Ravasz László egyházlátogatásairól szóló összefoglalása együtt olvasandó a szerző Ravasz elődeinek egyházszervező tevékenységeiről, s különösen Szász Károly *canonica visitatio*iról szóló korábbi elemzéseivel. Összességében ez a tanulmány is, Kiss Rékáié is, s Sárai Szabó Katalinnak Ravasz Lászlónak a nők egyházi munkájáról szóló nézeteit és gyakorlati tevékenységét bemutató leírása is általánosabb érvényű tanulságokhoz, a „második konfesszionalizáció” a 20. század második harmadát a protestáns egyházakban is kitöltő, s a vallásos identitást a modern társadalmak keretrendszerében megerősítő korszakához nyújtanak értékes megfontolásokat. Az ígehirdetőt állítják középpontba a szemtanúk és a kortárs emlékezők egyre fogyatkozó táborának képviselőitében Ritoók Zsigmond előljáró szavai, s a szűkebb, hitvalló református közösségnek fogalmaz Bogárdi Szabó István is, amikor Ravasz kései – csak halála után több mint 30 évvel kiadott – kéziratosszékekének („Te csak hang vagy...”) szemszögéből vizsgálja az ígehirdető monumentális örökségét. A száműzetés, a kis, „búvópatakokként” formálódó közösségek szűk magukra záruló nyilvánossága, a társadalmi-politikai témák közvetlen megszólításának lehetetlensége mégis megújítóan hatottak az idős Ravaszra, aki „megérezte, hogy 1952-ben már nem lehet úgy beszélni, ahogyan 1932-ben”, s képes volt az 1930-as évek kicsit barokkos stílusát egy jóval egyszerűbb, majdhogynem száraznak tűnő előadásmódra cserélni.

Úgy tűnik, az általános érvényű tanulság, hogy a kései művek átértelmezik a korábbiakat, Ravasz László két emberöltőt átfogó szellemi pályájára is igaz; a kötetet záró, terjedelmük által is súlypontinak nevezhető két írás a leányfalusi évekről, az unoka Szacsavay Éva és a kötetet szerkesztő Kósa László tanulmányai ennek az értelmezési iránynak útjára helyezi a Ravasz-recepciót és az életmű további kutatását. Mindenekelőtt azért, mert fontos új forráscsoportokat neveznek meg, és ennek következtében új feltáró

szempontok adódnak. Szacsvainál elsősorban az, hogy a családtagoktól hagyományozódott emléktárhely feldolgozásának történeti érdekét a közelmúlt „polgári életének” társadalomtörténeti, szociálintropológiai feltárásában látja: hogyan alkalmazkodott a volt középosztály az egyes időszakok politikai állapotváltozásaihoz, hogyan dolgozták fel, adatták fel kívülállásukat, passzivitásukat egy felnövekvő következő generáció életlehetőségeinek kibontakoztatása érdekében a Kádár-rendszer idején, az 1960-as években, a diktatúra véglegessé válása, berendezkedése okán.

Kósa László elsődleges kérdése viszont az: „mit tesz egy nagy formátumú ember, ha kikerül abból a helyzetből, amelyben egy egész történelmi korszakon át hazája szellemi életének legnemesebb értelmében vett elitjéhez tartozott?” Ravasz Lászlónak mint személyiségnek, s mint hitvalló példának az értékelését *sub species aeternatis* bizonyára ez utóbbi szempont adja meg, s nem az alacsony státusból páratlanul sikeresen és gyorsan emelkedő egyéni életút, illetve a politikusi befolyás és a felekezeti határokon messze túllépő szellemi hatás lenyűgöző ereje. Nemcsak mint alternatíva hat a kései évek teológiai munkássága vissza a közéleti kereszténység korszakában és zászlóvivőjeként viselt szerepekre (amelyeket ezúttal Ladányi Sándor leltározott fel rövid előadásában), hanem még érthetőbbé teszi azt a *situációt*, a vereség és a veszélyeztetettség alapvető és korán kiformálódott tapasztalatát, ami a szabadelvű, s talán agnosztikus, karrierjét a szabadkőművességen keresztül is okosan és céltudatosan egyengető fiatal tudósból és lelkeszből elmélyült, a vallásosságot középpontba helyező gondolkodót faragott.

Amikor Kósa László a láthatatlan református panteonról szól, amelyben Ravasz megtalálta helyét, pontosan fogalmaz, hiszen tagadhatatlan, hogy Ravasz alakja egy másfajta emlékezetben a politikai kereszténységhez és ez utóbbin keresztül a két világháború közötti antiszemitizmus ideológiai megalapozásához kötődik. Ez utóbbi, nemzetközileg is elterjedt kép kétségtelen mutat hasonlóságokat azzal a „denunciáló” történetírással, amelyet az egyházüldöző rezsim szponzorált, ettől függetlenül az életmű további vizsgálatához nélkülözhetetlen, hogy egyre több olyan kérdést is felvessen, amelyek az alapvetően áldozatként vagy tettesként felfogott szereplők megnyilvánulásaival azonosuló történetírás lehetőségein és korlátain túlmutatnak. Mindig van rá lehetőség, hogy a közvetlenül adódó jelenbeli kontextusok, s a recepció szokásos tematizációjának megkerülésével, „korszerűtlen” kérdésekkel szólítsuk meg az emlékezet és kritika párhuzamos szorításában újraértelmezendő hagyományt. Ravasz a predesztináció tanának egzisztencialista értelmezésével minősítette idejétmúltnak a protestáns liberalizmus és a radikális világnézetek küzdelmének dilemmáját, ugyanakkor a dogmatikai ellentétek ellenére is a katolicizmussal rokon társadalomképben és cselekvési stratégiában találta meg a protestáns magatartás feladatait. Ravasz László örökségével való foglalkozásnak egyik perspektívája, talán az, hogy az eszkatologikus dimenzióknak, a cselekvési alternatívák közötti választások felett érzett egzisztenciális szorongásnak és reményeknek nemcsak egyéni dimenziója, hanem a modern történelemben is strukturálisan jelenlevő közösségi és politikai relevanciája van.